

خوبہ فرید دے لسانی تکمیلی تجربے

ڈاکٹر نصر اللہ خاں

حضرت خوبہ فرید ایک آفاقی شاعر اور اپنے مہد کے بہت بڑے ماہر لسان تھے۔ کلام فرید میں لسانی تکمیلی تجربوں کا ایک نیا جہاں آباد ہے۔ کہیں وہ لفظ کے متعین معنی تبدیل کر کے اس کا منفرد استعمال کرتے ہیں تو کہیں لفظ کی نسبت بدل دیتے ہیں اور یہ تجربہ اس حقیقی دسترس سے رواں ہوتا ہے کہ الفاظ کے نئے معنی اور اسکی نئی معنی صورت مردوع ہو جاتی ہے اور اسے قول عام کی سند بھی حاصل ہو جاتی ہے۔ بعض اوقات وہ ایک ماہر لسان کی حیثیت سے اپنے علاقہ کلام میں بھی ساقیات کے منفرد تجربے کرتے ہیں۔ تو ان کے ساتھ الفاظ کو نئے معانی عطا کرتا۔ ساقیات، تکمیل اور رد تکمیل، نئے الفاظ کی تخلیق، زبان کے سماجی اور داخلی نظام کے تناظر میں مخصوص ہدیت طرازی، صوتی، معنویاتی اور لسانی سطح پر ہونے والے کاروائے نئے تجربات کو اس مضمون میں زیر بحث لایا گیا ہے۔

زبان دے کی روپ تے رنگ ہونے لسانی سطح تے انہاں وجہ نشاہد فرق ملدے۔ کہ عام زبان یعنی بول چال دی زبان۔ ڈوجھی طبعی زبان یعنی درس و تدریس دی زبان علوم تے سائنس دی زبان تے ترجمہ کی قسم ادبی تے شعری زبان وی ہوندی اے۔ پہلی قسم فطرتی اظہار کوں اسالے پیا ہے دا حصہ بنزیدی اے۔ اے کہیں صرنی۔ نحوی ترتیب۔ منظم قواعد۔ مربوط جملہ سازی دے عناصر کتوں بے نیاز ہوندی اے۔ طبعی زبان دا ضابطہ ایس توں بالکل مختلف ہونے۔ اتھاں زبان دے سخت ساختی اصول کار فرما ہونے۔ زبان دی مخصوص نحوی ترتیب تے ہر لفظ دا صحیح انتخاب تے درتاوہ لازمی ہونے۔ مترادفات و چوں صحیح لفظ دی چون تے پوری صحت و صفائی مال جملے دا بیان لازمی شرط ہونے کہیں حد تک اے عمل سائنسی نوعیت دا ہونے۔ زبان دی ترجمہ کی صورت ہے ادبی۔ شعری یا تخلیقی زبان دی ایس زبان دا خارجی عناصر تے انحصار دی

بجائے انسان دے اندر لے محسوسات۔ جذباتی کیفیات تے تخلیقی اوصاف ہل رشت قائم ہوندے۔ اتھان سائنسی لسانیات دے اصول کارگر کس تھیندے تے نہ ہی ایس زبان اتے اوئے اظہار یے دا تجویہ یون تے سخن والے دے درمیان صرف مطلب یا موضوع دی ترسیل تے ہوندے۔ بلکہ ایس وجہ کہ ان لسانیات تے جمالیاتی رنگ ایند اکور ہوندے۔ لفظ دے نوٹکے ورتا دے معلوم معنی توں نہ معلوم تئیں دے انکشاف۔ کہ معنی توں سونویں معنی تے کہ رنگ دے مضمون کوں سورنگ ڈیون دی تخلیقی طاقت دے بھوئے موجود ہوندن۔ ول اے کیویں ممکن ہے کہ خولجہ فرید جیسا عظیم تخلیق کار لفظ دے یحسین صورت تے بیت کوں من و من من تے زبان دے پہلے قائم دائریاں وجہ محدود ورتا۔ کیونکہ شاعر کوں لفظاں دی نویں ترتیب۔ نوٹکے خیال کیجے الفاظ دے نوٹکے انتخاب اتے لفظ دے وسیع تناظر وجہ پھیلاؤ نال ہی اوئے اسلوب بنز دے ایس طرح صرف موضوع کوں اہمیت نہیں ڈیندی بلکہ زبان دے اندر کہ نویں تخلیقی عمل دی بنیاد کھیندی ہے جوئے نال شاعری دی زبان وجہ گہرائی اثر پذیری تے لامحدود معنی خیزی پیدا تھیندی اے۔ ایس عمل نال لفظ دے متعین معنی وی یکسر تبدیل تھی ویندن بلکہ اوئے اسنہرپ۔ اوئے اروپ تے اوئے اہلانی وسعت صرف ترسیل مقصد دے محدود کردار توں بہوں اتے چلی ویندی ہے۔ ایس طرح تخلیق کار کہیں متعین اندوش دے وجہ تخلیق مجزے دکھیندے۔ سدھے سادھے الفاظ کوں محدود معنی و مطالب دی قید و پند کڈ تے اپنے آفاقی پیغام دی روح دی شناخت دا وسیلہ بنزیندے۔ لفظ دے اندر لکھے ہوئے مطالب دے نویں امکانات ظاہر کریندے تے لفظاں دی کہ نویں ست رنگی ہو تگھ معنی دے سامان تے لکھدی اے۔

اساڈے ہزار سالہ شعری ادب دی تاریخ وجہ خولجہ فرید ہی اونوٹکے تخلیق کار ہے جیڈ حالے کلام وجہ زبان و بیان دے نویں معیار قائم کریندے۔ معمولی لفظاں کوں غیر معمولی انداز وجہ ورتیندے۔ جتھہ چھ دے لفظ دا متعین مفہوم بدل ڈیندے جیویں چھندے اوئے بیت تبدیل کر ڈیندے اور ایس لسانی تخلیقی عمل کوں توازن نال اپنے تخلیقی تجربے دا حصہ بنزیندے۔ ایس تخلیق تے رد تکمیل دے عمل واسطے کہیں دا صرف کہ وڈا شاعر یا تخلیق کار ہوون کافی نہیں بلکہ زبان اوئے لسانی مزاج۔ صرخی نحوی قواعد۔ لفظ دی قوت۔ اور طاقت دے ادراک۔ لفظ دے برخل ورتا دے۔ لفظ تے اوئے معنی دے ناقابل تقسیم رشتے۔ زبان دے نام لے نو لادی نظام۔ زبان دی کنڈ تے موجود صدیاں دے تھنڈی۔ ثقافتی ورثے دی پوری جان کاری بہوں لازمی ہے۔ کیونکہ کہیں وی اظہار کرن والے دی شخصیت تے زبان دے وسیب تے اوئے سانج

نال جڑی ہوئی ہوئی اے۔ قدوتی نظم دے انداز نے تخلیق کار دے تخیلی روپے وچ بہاں فرقی ہونے۔
عام یکن والا صرف الفاظ اے اپنی دسترس کوں ور قیندے مگر کہ شاعر یا تخلیق کار دے دھن معنی۔ مفہوم۔
صور نے تخلیق دے غیر محسوس عمل کوں اپنی جدت طرازی را حصہ بنیندے۔ اے گال زبان وچ رکھی چاہیدی
اے کہ بان دا اپنا یک مکمل سانج ہونے دے ہر لفظ دی اپنی انج صورت۔ قوت۔ وزن۔ تاثر۔ اثر پذیر
تے معنی ہونے جیڑھے اپنے سانج۔ اپنے مہدے دے عمرانی عمل دے نال جڑیے ہوئے ہونے ہیں لیتے
ملاوہ دا خیال اے کہ کہیں لفظ دا کوئی مترادف نہیں ہوندا البتہ مماثل لفظ ضرور موجود ہوندا۔ میڈا یقین ہے ج
سرائیکی زبان دا عظیم صوفی تے آفاقی شاعر خواجہ فرید زبان و بیان دے انھاں سکے راز و رموز کوں پوری طرح
واقف ہی۔ ہیں کیجے اوندی اپنی نویکی لفظیات تے لسانی تکنیکات دا عمل انتہائی مکمل۔ جامع تے پائیدار ہے
جیڑھا کہ صدی گزرن دے بعد وی حرف آخر دی طرح اپنی جاتے قائم ہے۔ ہیں کیجے اے خناں پوندے
جو حضرت خواجہ فرید اپنے مہدے تے اپنی صدی دے کہ بہاں وڈے ماہر لسان ہن۔ آپ دی لفظیات۔
حلازے۔ لسانی تکنیکات تے علامات دے کہ نویکے مربوط کلام دا مطالعہ اسالے ایں دھوے کوں یک
ثابت کریندے۔ فرید اپنے آفاقی کلام وچ نہ صرف نویں لفظ تخلیق کریندے بلکہ انھاں کوں اپنی مرضی دے
معنی تے مفہوم دی عطا کریندے۔ آنکھے خود ساختہ الفاظ دا کہ چنگاچہ کھاؤ خیرہ آپ دے کلام وچ موجود
ہے۔ اے سائنات تے رو تخیل دا کہ اکبھا آپس وچ گندھیا ہوا عمل دے۔ جیڑھا مطالعہ اساکوں کہ
نویں جہت دی سونہر دیندے۔ جیویں اہج دنیا دے کئی مہاندے دے دانشور مابعد جدیدت دی تعریف کریندیں
اے دھوی کریندے جو لفظ دے اپنے کوئی آنکھے معنی نہیں ہونے جیڑھے ہمیش رہن کہیں وی لفظ دے متعین
معنی کڈا ہیں وی تبدیل کیجے وچ سکدن تے کہیں وی مواد دی تشریح دی کہ بنی نویکی تشریح ممکن ہے مثلاً
اے مصرعے دیکھو:

آمل مارو۔ مارزو

فصل وچ کردیاں دھاہاں وویار۔۔۔۔۔

پہلے مصرعے وچ ذمول مارو دی رلی وچی لوک داستان دے کردار کوں یک سا تجھے محبوب دے معنی وچ
ورت تے کہ اسم کوں صفت وچ بدل ڈتے بلکہ محدود سطح تے کہ کردار نال جڑیے کردار کوں محبت تے چاہت
دے یلغ استعارے داروپ وی بخش چھوڑیے۔ اینویں دھاہاں سرائیکی زبان وچ شکایت دے معنی وچ

پیش استعمال تھے فرید نے قفل وچ کردیاں دھاواں ورت تے درو پکاراں۔ اردو اسان وچھوڑے وے
دھواں۔ سول دیاں ہکاں تے ڈکھ دیاں دھاواں دے وسیع مفہوم وچ ایکلوں استعمال کیے۔ اس طرح فرید
جھجھندے جیویں چھندے لفظ کوں اپنی تخلیقی قوت نال اوندے حقیقی معنی توں توڑنے نے کہ نویں تفہیم صفا کر
اوندے اور اے عمل تخلیقی دسترس دی ایڈی وڈی قوت نال سامنویں آندے جواں لفظ دا پہلا معنی تے مفہوم
معدوم تھی ویندے۔ مٹ ویندے تے اولفظ فرید دے پوائے معنی کوں اپنی تخلیقی سخاں بنا گھندے۔
کھائیں فرید صوت کوں لفظ داروپ ڈے ویندے۔

سی کرہوں تھار کچھ ڈھوں من من وے۔۔۔۔۔۔۔۔
کینڈے کچل مساک گیوے کینڈے ہار سنگھار
گائو حیاں دی گمن گمن دے

یا

ونج کنڈ دے بھرنے تھے دھنویں۔
دھنویں۔ من من۔ گمن گمن یا کچھ کچھ گجاں۔ صرف آوازاں من۔ جہاں کوں مکمل لفظ دی صورت
ونج استعمال کیتا گے۔ کھائیں فرید لفظ کوں کیفیت وچ بدل ویندے جیویں آپ فرمیدے
دھار کچل دی دھاواں اجل دی
سرخی بجا بھڑکائی ہے

”دھاواں اجل دی“ شاید سرائیکی شعری ادب دی ہزار سالہ تاریخ وچ کھائیں دی اے گال اینویں نہ
ورتی مٹی ہووے۔ ڈکھ تے ملال۔ رنج و قیامت ڈھاوون والی کہ بے انت کیفیت کہ نویں لفظ دے روپ
ونج اسادی لغت واحد بنزدی اے۔ کہ نواں لفظ جیہڑا اپنی جاتے لفظ دی حیثیت وی رکھدے تے کہ
کیفیت دی حیثیت وی رکھدے۔ اینویں فرید مکیں فرمیدن:

دل مل یار سہاڈاں ہا ساون چنتر بہار
دل گزارن۔ چٹکا بھاون۔ خوشیاں مانڈن۔ اسادی زبان دے سجاو لفظ من۔ پر سہاون وچ لفظ توں
زیادہ کہ کیفیت دا اظہار ہے۔ جیند انہ کوئی متبادل ہے تے نہ کوئی مترادف۔ انویں ”کرہ“ کھاوون دے
دوران ریت۔ کنگر۔ روڑے یا مٹی دے بھورے دا ڈھیر تلے آون مراد اے۔ اس کیفیت کوں فرید کہ مکمل

فصل ۲

کو بھی کھلی جیڑ دے ناویں

شہ کر یاد کریے۔۔۔۔۔

بظاہر کہیں شے وج کریر ہوں گے کریر کرن ڈوں انج وانج گاہیں ہن۔ کریر ہوں دانوں ورتاوا۔
کریر کرن "دی صورت وج سامنویں آئے۔ بظاہر اے ہرق شاید اساکوں ایں سانگے وی محسوس نہ تھیں
ہوں کیوں جو اسان ایں ویلے فرید عیسی دے عہد توں تقریباً سو سال دے فاصلے تے کھڑے سے۔ لفظ
کوں اوں خدائے سخن نے جیڑھی صورت عطا کیتی پچھلے سو سال وج او فرید دی ڈتی ہوئی صورت وج پورے
سراہیکی ویسب دی تائید تے تفسیر دی علامت منیداپے۔ ہن کیجے اے نکھیزے بے وی او کھتے تھی کرن۔
ملاحظہ فرماؤ بے اختیار شرشر بنوں و ہن دی کیفیت لفظ کیوں ہنڑوی اے۔

اکھیاں "شرکارن" نت بکھیاں

حسن پاپی ہے۔

شرشر و ہن توں ”شرکاروں“ والفظ لغت واحصائے نثریئے۔ انہویں لاج والفظ عزت تے آبرو واسطے استعمال
 حصہ ہے۔ فرید نے لاج کوں لاج واج بدل تے کپڑے یا گلاویں دے معنی وچ وی ورہیے۔

ساری ساڈی شرم بھرم دا

تیڈے گل وچ لا جا۔۔۔۔۔

شاید ایسی بدلاؤج ضرورت شعری داوی غناضا ہووے۔ مگر لفظ دا بدلاؤجے اوئے معنی دی ساختی صورت قائل توج ضرور ہے۔ گوکل دے کرشن مہاراج جے راوحا دے عشق دی داستان ہزاراں سال جے کنڈی ہوئی اے۔ ہیں قدیم ہندو اسطور دے نال جڑی ہک مشہور اکھاں ہے۔ ”نہ نو من تیل ہو گاندہ راوحا نا چے گی“ خواجہ فرید دی تحفلی جدت نے اینکوں نوں روپ عطا کیجے۔

قدم تیزے وجہ نون من بھامے

انگن میڈے پوں پاجا

”لو من تل“ دی جاتے ”نوں من بھاگ“ فرید دی خالصتا اپنی تخلیق ہے تھیلی ڈکاوت و اکمال اے۔
 ایں اکھان کوں فرید نے معمولی توں غیر معمولی بنا ڈتے۔ اینویں ڈکھ۔ وچھوڑے دے کلہ پ دی کیفیت

”ہر“ لفظ وچ ساڈی ہوئی ہے۔ فرید نے ایٹکوں ”برہوں“ دی صورت وچ بدل تے خالص سرائیکی زبان دے اپنے لوک لسانی مزاج دی جس رس دامنونہ بناؤ تے۔ ول اے لفظ اج تیں تمام سرائیکی شعراء دی تخلیقی دنیا واسطے توں زیادہ رتبہ بن والا لفظ بن گئے۔ فرید سبکوں بساط کون برہوں نال جوڑ تے نوں ہر کب لفظی صورت دی تشکیل کریندن اتے اے برہوں بساطاں بن ویندے۔ اے تخلیقی رویہ اپنے اندر اتنی تخلیقی دسترس رکھدے جو لفظ دی ساجیات تے زبان دے لسانی مزاج تے دی کوئی ڈوہ نکس آندا۔

ایں طراں دیاں بے شمار مثالیں تے نوں تراشیدہ بے شمار الفاظ کلام فرید واسطے کاربن۔ ان تارہ کو سن تارہ۔ کاں یا کا کا کون کا نکل۔ اکھیں رتوں ہرے کون تیلے رتے۔ تیر واسطے کھر لایو کھر جانی دویار وغیرہ انھاں وچ ڈھیر سارے لفظ تان اووی ملدن جہناں کو صرف فرید سبکوں نے درجے:

دل مل ماروں ڈھالا۔ لور سرائ وچ۔ یاسگلا سنسار۔ وین دی وان (طرز) ڈت پت۔ دکھو ہیں۔
ڈکھڑی دڑی دے تھٹھنگ لگی۔ تان۔ نین سکیچے۔
خاص سہاگ دی پوں ہے یار۔ پور پرایا

یا

ڈیند راتیں کھوں موں ہے یار کسی دی موں موں ہے یار
ہیں طرح لب دھوڑی۔ ڈکھ ڈوہیلی۔ کشنی چایم (شوکی قسمت) کلکسیں درہوں۔ لایوں وغیرہ۔
ہندی۔ سندھی۔ پوربی یا ڈوہیلیاں زبانیں دے وچ الفاظ تے صوفیانہ اصطلاحاں دے علاوہ اسان کجھ انھاں لفظاں دی ہک فہرست درج کریندوں جیڑھے کلام فرید وچ شامل من مکرنتاں او عام سرائیکی بول چال تے روزمرہ احصہ من تے نہی کہیں بے شاعر نے انھاں الفاظ کون پنے کلام وچ استعمال کیچے۔ اگر او الفاظ فریدی عہد توں پہلے استعمال وچ من تان مولوی لطف علی۔ مولانا عبدالحکیم اوچوی۔ کلک سرمست۔ علی حیدر لسانی دے کلام وچ کجھ کہیں نہ کجھ ہیں ضرور درجے کئے ہوں ہا۔ انھاں محمد من دے علاوہ کم از کم ہمعصر شعراء یا ول فریدی عہد دے بعد دے نزدیکی شعراء نے انھاں کون ضرور درج تیا ہووے ہا۔ خواجہ فرید دے مرید تے متاثرین شعراء دے کلام وچ انھاں الفاظ دا ورتاؤ دی نظر نہیں آندا۔

اتھوں اسان اے قیاس کون تقویت ملدی اے کہ انھاں لفظاں دا خالق یا کم از کم انھاں کون اپنے تخلیقی عمل دا حصہ بناون والا پہلا تے چھکیزی شاعر صرف فرید ہے۔ اے اوہی ایسی نو لکھی لفظیات ہے جیڑا

صوتی، گھٹی، سوتی جے فوہیاتی نظام اوس خود وضع کیجے۔ آتو۔ ساراں۔ آلیاں (زلی)
 اڑا ہے (خیال۔ فرضی فیکٹس) اڑا پ۔ اڑا زیں۔ اڑ پکڑی۔ اخفاٹ۔ اٹال۔ اکاز۔ اکا۔
 اکروں۔ بھکروں۔ آکھ۔ لوف۔ اواسار۔ اوتہ۔ اوکار۔ اونگاں (گمن گرج)۔ پاکھ۔ پاک۔
 برے۔ بکوات۔ ہان۔ بکھ۔ ہوی کرسوں۔ پدے۔ پریں (محبوب)۔ پھاڑ۔ پھاڑ۔ پھر۔ پھرے
 ۔ پھرے مجھدی۔ پکیں پڑیں۔ تراو۔ ترگٹ۔ جڑم۔ جورتی۔ جول۔ جلیں دے۔ چک۔ مک۔
 درکاٹاں۔ درمٹ۔ ڈمران۔ ڈونے۔ ڈولھیاں وٹیاں۔ ڈیلے۔ دوتی کھاتاں۔ راجھس۔ رں
 مجھڑے۔ ویراں۔ سادھاں۔ ساگر پریم۔ ساگراں۔ پس۔ سردانے۔ سنداری۔ قنام۔ گولپیس۔
 گہلیاں۔ گساگ۔

افعال الفاظ وچ کجھ لفظ اچھے دی من جیو جے انج وانج تاں اساڈے علم وچ من مشا پکیں پاول پھر
 مکر فرید دے لسانی مرکب نظام واحد بنے اے ڈوں لفظ ہک نویں معنوی تنہیم جے خاص ترکیب اختیار کر
 ویندن پکیں پھریں یعنی (وطن دے لوگ) ایں طرح دے تجربے نہ صرف فرید سیں دے کلام کوں ہک
 نو نکھائی لیتی سنبھوپ عطا کریندن بلکہ روزمرہ۔ محاورے الفاظ جے زبان دے اسالیب دی ہک ان سونہی ان
 جاتی صورت ساڈے سامنوجھیں آندی اے مگر اینکوں متعین لفظیات وچ کوئی تحریف نہیں آکھیا وچ سکھ بلکہ
 ہک مختلف لفظی رویے دے زیر اثر زبان جے شاعری وچ اوہدے منفرد استعمال دی وجہ توں ہک انج صوتی۔
 لسانی جے معنویاتی تنہیم اے جیویدی پشت جے وسیع سماجی۔ تہذیبی جے وسیعی راسخ دا تجربہ۔ شعور جے ساخت
 واکہ نواں تجربہ کمالی ڈیندے۔ اتموں کلام فرید وچ لفظ جے معنی دے نویں رشتے کولن دے در کھلن۔
 فرید اپنے جے تجربے نال اپنے لفظاں کوں محدود توں لامحدود دی کائنات وچ گمن ویندے۔ لفظ دے متعین
 معنی کوں ہک نویں تنہیم ملدی اے۔ اینویں الفاظ دا نو نکھار ورتاوا ہک نویں احساس نو نکھائی لیتی روپے جے
 وسیع ابلاغ کوں نشا کریندے جے ہیں عمل توں نویاں علامتاں۔ نویں طرازے جے نویں استعارے جنم
 گھنن۔

برہوں دی بندڑی
 مریانی دی خلعت ملوی
 ڈکھ تھے ہانہ بلی دو یار

ڈکٹریں داغی دلی دو یار
شاہ ہوں دے ڈکڑم جبدہ
کاپیں دی سرداری دو یار
خلعت شہر خواری دو یار
دل غم دی جاگیر-----
مشق ہے ڈکڑے دل دی شادی

الفاظ دی طرح فرید سیکس دے کلام وچ علامتاں داوی کپ نو لکھا نظام موجود اے۔ علامتاں دا اے
نظام اپنی دھرتی ویسی ورتاویاں۔ زبان دے حقیقی لسانی مزاج۔ کل وطنی جیون جوت اتے مکمل ایلانی صلاحیت
نال گندھیا ہو یا اے۔ انہاں علامتاں وچ ترے صورتاں بہوں نشاہ من۔ کپلی صورت وچ ویسی ساٹھی دانس
جے بھونیں دی خوشبو نال جیاں سنبالو علامتاں دا ورتاوا ہے۔ ڈونجی صورت وچ مروج علامتاں دی نویں تشکیل
یا اپنے تخلیقی مزاج نال گندھ کے انھاں کوں کپ نویں صورت وچ ورتیا گے۔ مثال دے طور تے زلف سیاہ کوں
مٹلی ناگ نال تشبیہ ڈے تے علامت دے انداز وچ ورتن کپ مروج صورت ہے۔ چند دے وچ وی زلفاں
کوں ناگ ورا دے یعنی چھتے ناگ یا بھرے ہوئے دی اضافی حالت کوں ملوڑ کرتے فرید سیکس علامت دا
نواں روپ بنزیدن۔ یا دل پاکستان دیاں علاقائی لوک داستاناں دے حوالے نال کپ نویں جہت وچ انہاں
دی علامت نگاری دا نو لکھا روپ بنزیدن۔ اے مصرعے ملاحظہ کرو۔

چوڑا انا ڈے جیسلمیر دا

برہوں دا چوڑا۔ پریت دا سوتا

کاک ندی دے گھیر دا

برہوں۔ ہجر فراق دا چوڑا تے پیت پریت دی چادر تاں سمجھ وچ آندی ہے۔ پر کاک ندی دے گھیر
والی گال دا بلاغ او تیں مکمل نہ جھیسے جے تیں موٹل رانو دی سندھی لوک داستان۔ جاو کی کاک نکل جے کاک
ندی نال جڑ نکل ساری اسطوری جزیات دا پورا علم قاری کوں نہ ہوتے۔ علامت دی بنزت وچ اے اضافہ
موضوع نال جڑی روایت بارے خصوصی علم تے مطالعہ داوی تقاضا کریندے۔ ایس سلسلہ وچ ڈوں دلیاں
اوکھائیاں ہن۔

ہک تاں خواجہ فرید دا وسیع لسانی جغرافیہ جیس ویج ہند سندھ دیاں کئی زبانوں۔ اوندے لوک ورثہ لوک داستان۔ لسانی اندر لے مزاج۔ صوتی۔ فونہاتی نظام اور معنویاتی نظام جیس فرید دی رسائی تے ول اپنی نہ۔ بھئی تخلیقی دسترس نال اوند اک ہالکل نواں ورتاوا۔ تے ڈوجا بعض اوقات فرید جیسی وسیع المطالعہ شخصیت دے عمل علم دا ادراک نہ ہون وی اساکوں اوکھائی ویج پاڈیندے مثلاً فرید فرمیندن

نیلیاں پیلیاں رتیاں پٹنگھاں

مچلیاں سنس ہزاراں

اسمان اتے بارش دے بعد ست رنگی پٹنگھ نکل آئی ہے۔ اینویں لگدے جیویں ہزاراں رنگ برنگیاں نکھیاں اسمان اتے تردیاں و دیاں ہون۔ ست رنگی پٹنگھ کوں چمکوز نکھیاں قرار ڈیون دی کھنڈھ اوں تیں ہرگز نہیں کھل دی جے تیں خواجہ حافظ دا او شعر قاری دے سامنویں نہ ہودے۔ جیس ویج اوں نے آسمان کوں بحر معلق آکھے۔ ہیں منفرد معنوی استعمال کوں سامنویں رکھتے شاید فرید نے آسمان اتے پھلی ست رنگی پٹنگھ کوں رنگ برنگیاں چمکدیاں نکھیاں نال تشبیہ ڈتی ہے۔ اے فرید دے اپنے امیج جزو من حالانکہ اکثر مہر عبدالحق نے انھیاں مصرعیاں دی تشریح کریندیں ہوئیں لکھے کہ "بارش دے دوران جیڑھے آسمان تے قوس قزح نکھل دی اے تاں بادل پھٹتے بدلیاں دے چھوٹے چھوٹے ٹکڑے آسمان تے کھنڈ ویندن اسمان مای پشت شکل دا تھی ویندے ایں شکل کوں بھی کنڈا آکھدن۔ بدلیاں دیاں انھاں ٹکڑیاں کوں جیڑھے چمکی دے پیچھے دے چھلکے دی شکل دے ہوندن کھلے اہلن" میڈے نزدیک اے تشریح کافی حد تک ناقابل قبول ہے بحر حال اے ہک انج موضوع ہے مگر اے اہل اے جو فرید دا علامتی نظام اپنے مجاز توں ماورا بہوں اکوں دی کہیں شے دی تاں ڈیندے یعنی اپنی لغوی حدود دے حصار کوں توڑ اپنے علامتی مفہوم دیاں کئی ان چھیاں وسعتاں دا ڈس ڈیندے بلکہ فرید دا وسیع اسطوری مطالعہ کثیر لسانی ورثہ کوں اپنا ملک بنزیندے۔

ہک میں درد اندوہ و چالے

نئی سبھ ناز نا نوازیں چالے

ترے سوسٹھ سیکلی دویار

ملاحظہ کرو راوحا دے علاوہ کرشن دیاں سولہ سو گوہیاں وچوں ترے سوسٹھ خاص دا ذکر کتھوں چاتی اسطورہ کیفی سوکھائی تے آپسی نال فرید دے اظہار راوحہ بنزی اے۔ دنیا دے ہر خطے دی زبان اتھوں دے دوسوں

واکواں دے سوچ وچار۔ عاداتاں۔ وسیکی ورتاویاں۔ سماجی حالات۔ زمینی مہیتجاں تے خارجی عوامل دا پیشہ
 ہوئی اے۔ جوں جوں وقت گزر دے۔ ویلا اکوں تے نر دے۔ زمانہ بدل دے غیر محسوس طریقے تے زبان
 دے خارجی لسانی مزاج الفاظ دے معنی تے مفہوم تے اوندی ہیئت وچ ہک قدرتی تبدیلی تھیندی اے۔
 فرید دے عہد تے اساڈے عہد وچ ہک صدی دا پندھ موجود اے۔ اساں اج اگر اے دعویٰ کروں کہ اساں
 مکمل طور تے فرید دی افطیات۔ اوندیاں کافیاں دی حقیقی روح تے معنی و مطالب کوں پوری طرح سمجھن دی
 مکمل صلاحیت رکھدوں تاں اے صبح نہ ہوے۔ جیہ تہذیبی۔ سیاسی تے سماجی تناظر وچ فرید دی شاعری دا
 تخلیقی معجزہ رونما تھیا اوں عہد دے کچھے ساکھے رویے۔ حالات و واقعات دے منطقی نتیجے۔ فریدی لینڈ
 ٹیپ دے خارجی مظاہر۔ اٹکھار دے غیر محسوس علامتی و طیرے جملیاں تے مصرعیاں وچ اوڈھ رہے بہت
 اشاراتی رویے ہک سوسال بعد دی مکمل طور تے ہوں مقام تے جا دھئی سکدن؟

زمانہ۔ اوندے نقاشے۔ بول الا دے رنگ۔ اٹکھاری انداز۔ نویں ہزارے وچ آگئی دینا کنیں
 ساکی پچھوکز واکوں ہووے اے ممکن کینی۔ زبان تے اوندی تخلیقی ادب سوسال پچھوں دی دھوڑ وچ اسا کوں
 ہوں سواں بالکل اکھیں ویا۔ روپ و ڈکھالی ڈیوے بہوں اوکھا اے۔ مگر ایندا اے وی مطلب کینی جو سماجی
 تے لسانی سطح تے اساں اپنے پچھوکز ی ورٹے دا اجوکیاں سجاک اکھیں تے شعور دے مصرعی سو جھلے وچ ویا
 نہ کروں۔ ول اگر فرید جیہاں عظیم تخلیق کار تے ماہر لسان اپنی شعریات دی بھری پری کائنات نال اساڈے
 سامنے ہووے تاں جان پرکھ دے ایں عمل نال زبان و ادب بارے جان سنبان دیاں نویاں بسیرتاں توں
 آشنا تھیون دا موقعہ ملدے ہیں کیہ عہد حاضر وچ فرید دے کلام دی تفہیم۔ افطیات۔ معنوی تضادات
 دا دیوار۔ میڈے نزدیک ہک صحت مند عمل ہے تے ایں تحقیقی۔ تنقیدی روش وچ بہوں وڈی اثباتی روح
 موجود ہے شاید او وقت جلد او سے جیڑھے اساں پوری طرح فرید دی حقیقی تفہیم تے اوندی افطیات دے
 مکمل ادراک تے اوندے تخلیقی عمل کوں جانچن تے سمجھن دا حقیقی دعویٰ کر سکوں۔